

MIT KELL TARTANI NYELVÜNKBEN A RÉSZES- SÜLŐKRŐL?

Nyelvtanaink csaknem általánosan azt tanítják, hogy igéinknek 3 részesülőjük van, ú. m. 1-ső, mely a jelen időt; 2-dik, mely a múlt időt; 3-dik, mely a jövő időt mutatja. Például: *rakó* jelen részesülő; *rakott* múlt részesülő; *rakandó* jövő részesülő.

Midőn a fenn kitűzött kérdésre meg akarok felelni, különbséget kell tennem az élő-nyelv és az író-nyelv között. Élő-nyelven azt a nyelvet értem, melyet a tanulatlan magyar minden alkalommal, a tanult magyar pedig fesztelen társalgás közben szokott használni, vagy más szóval azt a nyelvet, melyet ért és beszéll minden magyar a nélkül hogy nyelvtant tanulnia kellett volna.

Azt hiszem, hogy az előtt, ki e különbséget méltányolja, nem fog különösnek tetszeni, ha azt állítom, hogy az élő-nyelv a részesülőket, mint olyanokat nem ismeri. Menjünk azonban rajtok sorban.

I.

A) Jelen részesülő.

A jelen részesülőt az élő-nyelv nem ismeri, még pedig sem azt, melyet nyelvtanaink az ige alap-formájában, sem azt, melyet az ige ható-formájában *) tanítanak, p. *rakó* alap-formabeli jelen részesülő; *rakható* ható-formabeli jelen részesülő. Van azonban az élő-

*) Nézetem szerint helyesebben cselekesznek azon nyelvtanok, melyek a *várhat*, *nyerhet*, *taníthat* stb. szokat nem külön, s úgynevezett ható igéknek (verbum potentiale) tekintik, hanem a *vár*, *nyer*, *tanít* stb. igék ható-formájának. Ezen idoma ugyanis minden igénknek — átható, közép, belszenvedő, műveltető, gyakorító stb. — kivétel nélkül megvan p. vág = vág-hat, ül = ülhet, boszankodik = boszankodhatik, aggódik = aggódhatik, kaszáltat = kaszáltathat, tapogat = tapogathat, csökken = csökkenhet, esik (az eső) = eshetik stb.

nyelvben számos olyan szó, mely teljesen a nyelvtanok jelen részeseülőjének alakjával bír, azaz ha az *ó* (*ö*) képzőt (nem ragot) eltávolítjuk tőle, tisztán vagy az alap-forma fő töje, vagy a ható-forma fő töje marad meg, p.

a) temető, fogó, fürdő; kábitó, rettentő stb.

b) hallható, olvasható (hallható szó, olvasható írás) stb.; de az *a* alattiak mindig vagy fő-nevek, vagy mellék-nevek; a *ö* alattiak mindig mellék-nevek.

Én ezeket közös névvel *ó* (*ö*) képzős szóknak nevezem.

Az *ó*-képzős szók, mint fő-nevek az élő-nyelvben hármas szerepet viselnek, t. i. némely igétől (az alap-formabeli fő töttől) az *ó* (*ö*) képző hozzájárultával azonnal fő-név származik; más igenél pedig az *ó*-képzős szó fő-névvé csak úgy válik, ha egyiknek valamely fő-nevet *elébe*, másiknak meg *utána* teszünk. Így

a) a *fon*, *fed*, *fog*, *ás*, *fürd*(ik) alap-formabeli igék fő töjétől az *ó* (*ö*) képző pusztá hozzájárulás által kész fő-neveket (fonó, fedő, fogó, ásó, fürdő) képez;

b) az *üt*, *váj*, *gyárt* igéktől származó *ó*-képzős szó pedig fő-névvé csak úgy válik, ha a hozzáillő fő-nevet *elébe* teszszük, p. harang-ütő, fog-vájó, szij-gyártó, kerék-gyártó.

c) Végre az *eszik*, *iszik*, *süt*, *vág*, *varr*, *ír*, *hál* stb. igéktől származó *ó*-képzős szó fő-nevet csak úgy alkot, ha a hozzáillő fő-nevet *utána* teszszük, p. *evő-kanál*, *ivó-pohár*, *sütő-teknő*, *vágó-híd*, *vágó-deszka*, *varró-tű*, *varró-párna*, *író-asztal*, *író-toll*, *háló-szoba* stb. Sőt vannak oly igéink, melyektől az *ó*-képzős szó mind magára, mind öszvetétel által képes fő-nevet alkotni, p. *ül* (*ülő*, a min a vasat verik, és ülő-kád, ülő-fürdő), *olvas* (*olvasó*, imához való, és olvasó-terem).

Az alap-forma fő töjétől *ó*-képzővel származott szók, mint mellék-nevek, az élő-nyelvben kettős szerepet viselnek. Némelyek t. i. magokra is valódi melléknevet képeznek, mások pedig csak úgy, hogy az illető főnévhez csatlakoznak, jelesen

a) *ragadozó*, *rettentő*, p. a ragadozó madarak húst esznek; a múlt éjjel rettentő mennydörgés volt.

b) *gyümölcs-öltő* (Boldog-asszony), *haj-nyíró*, *juh-nyíró* (olló), *iga-vonó* (marha), *has-hajtó* (orvosság), *gyomor-erősítő* (szer) stb.

Az a körülmény, hogy kivált az utóbbiak közül némelyiket a szokás főnév gyanánt is használja, p. adjon nekem gyomor-erősítőt,

ennek a betegnek has-*hajtót* rendeltek, mellék-névi természetökön semmit nem változtat, mert ily eset a közönséges mellék-neveknél is előfordul, p. a *gazdagnak* hizelkedni szoktak, a *szegénynek* szerencséje is szegény, X. megyében sok *nemes* van stb.

Az ige ható-formabeli fő tőjétől ó képzővel származott szó magára képez kész melléknevet, és összetétele nem ismer, p. *hallható* szóval beszélni, *olvasható* betűkkel írni.

B) Múlt részesülő.

A nyelvtanok múlt részesülőjét az élő-nyelv hasonlóan nem ismeri, s midőn a nyelvtanok azt tanítják, hogy a *töltött*, *vágott*, *metélt* (káposzta, fa, tészta) múlt részesülő (a *tölt*, *vág*, *metél* igék alapformájában), bizvást azt az észrevételt teheti rá az élő-nyelv, a mit Voltaire tett a római szent birodalomra. Valamint Voltaire szerint a római szent birodalom sem nem római, sem nem szent, sem nem birodalom : úgy a *töltött* stb. is sem nem múlt, sem nem részesülő. A *töltött*, *vágott* stb. szókban ugyanis a múlt fogalma épen oly kevéssé rejlik élő-nyelvbéli használatuk szerint, mint akármely más faj-jelölő melléknévben, p. *kerti*, *erdei* (növény), s velők nem e kérdésre felelünk : *mikor?* (töltötték, vágták, metélték), sőt a *mikor* fogalma nem is jut eszünkbe, hanem e kérdésre : *milyen?* s így azt a *tulajdonságot* akarjuk kijelölni, hogy az (a káposzta) nem közönséges ; hogy az (a fa) nem hasábokban levő ; hogy az (a tészta) nem reszelt vagy sodrott. De a *töltött*, *vágott* stb. nem is részesülő. E tételre ugyan már azon nyelvtanok tanítása szerint, melyek a részesülőről csak annyit mondanak, hogy az *idő*-részes melléknév, a fön-*tebbiekben* meg volna feelve, a mennyiben kimutattam, hogy az ige múlt ideje bennök egyáltalában nem rejlik. Vegyük tehát figyelembe a részesülőnek azon másik tulajdonságát, mely szerint az az illető ige vonzási viszonyát megkívánja, s lássuk meg, a *töltött* stb. még e szempontból is lehet-e részesülő. A *tölt*, *vág*, *metél*, mint átható igék tárgyesetet vonzanak (*fát* vágunk, *tésztát* metéltek, *káposztát* töltenek) ; úgyde e természetökkel a *töltött*, *vágott*, *metélt* szóknak egyáltalában nincs semmi közük.

Én a *töltött* stb. szót *t*-képzős szónak nevezem, megjegyezvén egyúttal azt, hogy az élő-nyelv csak azt a *t*-képzős szót ismeri, mely az alapforma fő tőjétől származik, s így a *tölthetett*, *vághatott* (ható-

formabeli fő tőtől az irodalom számára képezettek) előtte egészen ismeretlenek.

A *t*-képzős szó az élő-nyelvben szerepel :

1) mint mellék-név, még pedig

a) magára, p. *állott* posztó, *aszalt* szilva, *döglött* ló, *rántott* csirke, *hízott* marha.

b) öszvetéve részint csupasz fő-névvvel, részint *ő* ragú (egyed harmadik személy raga) főnévvvel, p.

dér-csípte (tök), szű-ette (deszka), madár-látta (kenyér), jég-verte (szőlő), hideg-vette (gyümölcs), és

agya-fürt (ember), színe-hagyott (posztó), farka-vágott (tyúk), ina-szakadt (marha), esze-veszett (ember) stb.

A *b* alatti első-nemű öszvetételben e szerint a *t*-képzős szó, a másod-neműben pedig a fő-név vette föl az *ő* személyragot *).

A *t*-képzős szó az élő-nyelvben szerepel

2) mint fő-név, de soha nem csupaszon, hanem mindig személy-ragokkal, még pedig

a) fő-névi értelemben s azon sajátsággal, hogy mind a hat (én, te, ő, mi, ti, ők) személy-ragot fölveszi. Az e kategóriába tartozó *t*-képzős szók ismét vagy olyanok, melyek minden viszony-ragot fölvesznek, vagy olyanok, melyek csak bizonyos viszony-ragokat vesznek föl. Az előbbiekhöz tartoznak p. *főztöm, főztöd, főzte, főztünk, főztötök, főztök*; *süttöm, süttöd, sütte, süttünk, süttötök,*

*) Az *ő* személyragnak az ily öszvetételekben való szereplése minden esetre sajátságos, de azért nem lehet feltűnő az előtt, a ki nyelvünk természetével csak némiképp is ismeretes. Az *ő* személyrag ugyanis számos szavainkban viszi e sajátságos szerepet, még olyanokban is, melyekben jelenlétét csak a gondosabb figyelő veheti észre. Ilyen szók p. a *hijában, vaktában* (mintha mondanók: hiomban = hiányomban, hiódban, híjában, és vaktomban, vaktodban, vaktában, mely fő-neveket a szokás igehatározók gyanánt használ. Ilyforma szerepet visel az *ő* személyrag, a *belé, hozzá, neki, rajta* szókban is, midőn ezek az igékhez, mint igekötők csatlakoznak, p. *be-lé-fülni* a vízbe, *hozzá-nyúlni* az ételhez; *neki-szaladni* az ároknak, *rajta-kapni* a lopáson; s bár ez igekötőkben rejlő *ő* fölöslegesnek látszik, mégis a romlatlan nyelv-érzékű magyar annyira lényegesnek tekinti, hogy mindannyiszor megbotránkozik, valahányszor effélet kell hallania, vagy olvasnia: *fültak* sokan a vízbe? e h. *fültak* belé sokan a vízbe; *nyúljunk* az ételhez e. h. *nyúljunk* hozzá az ételhez (mert *nyúlni* egészen más, mint *hozzányúlni*); a tolvajt a lopáson kapták e. h. a tolvajt a lopáson *rajtakapták* (mert *kapni* és *rajtakapni* egy) stb.

süttök; vesztem, veszted, veszte, vesztünk, vesztetek, vesztök stb. mert mondjuk: ha már *vesztem* el van határozva, örül *vesztünk-nek* vagy *vesztünk-ön*, *veszted-re* törekszik, *vesztök-ből* csak ő húz hasznot; valamint: az ángyom asszony *főzte* nekem nem kell; a te *főztöd-ről* beszélünk, a *főztöm-et* a kisebbik uram nem szereti, a néném asszony *főzté-ben* mindig kevés a só stb. Az utóbbiakhoz tartoznak, p. tudtommal, tudtomra, tudtoddal, tudtodra, tudtával, tudtára, tudtunkkal, tudtunkra, tudtotokkal, tudtotokra, tudtokkal, tudtokra; jártomban, jártodban, jártában, jártunkban, jártotokban, jártokban; szégyeltemben (szégyenl-t-ein-ben) szégyeltemben, szégyeltemben, szégyeltemben, szégyeltemben, szégyeltemben; féltémben, féltedben, féltében, féltünkben, féltetekben, féltökben; ijedtemben, ijedtedben, ijedtében, ijedtünkben, ijedtetekben, ijedtökben stb.

b) határozói értelemben s azon sajátsággal, hogy csak az ő személyragot veszi föl, p. *fektében*, *röptében*, *futtában*, *vaktában*, *végtére* stb. (mely két utóbbiban az ő személy-ragra már nem is ügyelünk). Ide tartozik a fülem, füled stb. *hallattára* (halltára) szemem, szemed stb. *láltára* kifejezés is.

Csak mellékesen legyen megjegyezve, hogy a *fektében*, *röptében*, *vaktában*, *végtére* *t*-képzős szók nyelvünknek még azon korából valóknak látszanak, a melyben az illető ige-tök még ezek voltak: *fek(ik)*, *röp(ik)*, *vak(ik)*, *vég(ik)* (a *végzetellen* szót is csak így lehet kimagyarázni); a *futtában* pedig világosan azt mutatja, hogy helyesebben ragozza a *fut* ige multját (melynek töjével a *t*-képzős szó alakjára nézve egészen egyforma) az a vidék, a hol *futtam*, *futtál*, *futtunk* stb. (mint szintén, süttem, süttél, süttünk, süttetek, süttek, üttem, üttél, üttünk, üttetek, üttek) alakokat ejtenek, mint a hol *futottam*, *futottál*, *futottunk*, *futottatok*, *futottak* alakokat.

Itt azonban az a kérdés merülhet föl, hogy vajjon azok a szók, melyeket én fő-nevek gyanánt divó *t*-képzős szóknak mondtam, valósággal *t*-képzős szók-e, vagy talán más *fő*-nevek-nek módosulatai. Vegyük elő hát akármelyiket, p. a *főztöm*, *süttöm*, *tudtomra*, *ijedtemben* szókat. Hogy a két utóbbi (tudtomra, ijedtemben) nem a *tudat* és *ijedet* főnév módosulata, erre nézve elég annyit mondani, hogy az élő-nyelv sem a *tudat* sem az *ijedet* fő-névet nem ismeri, a mennyiben mind a kettőt csak az újabb kor alkotta. Nem így áll azonban a dolog a *főztöm* (főztöd, főzte stb.) és *süttöm* (süttöd, sütte stb.) szókkal; mert a *főzet* és *süttet* szó fő-név gyanánt az élő-nyelv-

ben is dívik, p. adjon szomszéd asszony egy főzet borsót, ne többet csak egy főzetet; egy sütet szalonnát kaptam, egy sütetnél többet nem adtak, hanem holnap még egy sütetre szert teszek. Már maga az a körülmény, hogy az élő-nyelv a *főzet*, *sütet* szókat csak személy-illetőleg birtokragok nélkül használja, arra mutat, hogy a *főztöm*, *főztöd* stb. *süttöm*, *süttöd* stb. nem a *főzet* és *sütet* fő-nevek módosulatai, mert különben a *főztöm*, *főztöd* stb. helyett *főzetem*, *főzeted* stb. alakokat kellene használnia; de kétségkívülvé teszi ezt az a körülmény, hogy a *főzet*, *tudat* főnevekben a *t* betűt oly magánhangzó (a *főzet*-ben nyílt *e*, a *tudat*-ban *a*) előzi meg, mely kiröppenni a magánhangzóval kezdődő rag előtt nem szokott; holott ellenben a *t*-képzős szóban a *t* betűt nemcsak teljesen különböző (*o*, közép *e*, és *ö*), hanem természetükre nézve is oly magánhangzók előzik meg, melyek a magánhangzóval kezdődő rag előtt mindig kiröppennek. Világos példáját látjuk az *o*, közép *e* és *ö* magánhangzók e természetének az úgynevezett hangugrató főneveinkben, p. járom, verem, öröm stb.: jármunk, jármok, jármot, jármos; vermek, verme; ürmöt, ürmös stb. de még szembeszökőbb e természetök az igének a *t*-képzős szóval alakjára nézve teljesen megegyező múltidői tőjében. A látot(t), szenvedet(t), győzöt(t) múltidői tőktől ugyanis a többi személyek így vannak: láttam, szenvedtél, győztünk stb., nem pedig látot(t)am, szenvedet(t)él, győzöt(t)ünk *).

C) Jö v ő r é s z e s ü l ő.

Az úgynevezett jövő részesülő az élő-nyelvben hasonlóan sem nem jövő sem nem részesülő. Nem tagadhatja ugyanis senki, hogy,

*) A *bocsátott*, *tanított*; *említett*, *segített*; *híttott* stb. múlt idői tőkből nem reppen ki az írónyelv szokása szerint az *o*, *e*, *ö*; de nagyon czélszerű volna, ha az írónyelv méltányolná azon vidékek példáját, a hol *bocsáttad*, *tanítottunk*, *említettük*, *segítettétek*, *híttünk*, stb. alakokat ejtenek, s így a *t* betűt megelőző közép hangzókat csak csak azon igéknél tartanók meg, melyekben azoknak megtartását a kiejtés könnyítése s a beszédbeli világosság követeli. Ilyenek pedig csak azon igéink, melyekben az alap-formabeli fő tő *t*-vel végződik, s ezt közvetlenül valamely mássalhangzó előzi meg, mint: *ránt*, *repeszt*, *tart* stb. Nehéz s csaknem lehetetlen volna ugyanis beszéd közben különbséget tenni a *tartunk* (jelen) és *tarttunk* (múlt) stb. között. De ellenben mind szebb-hangzású, mind legalább is épen olyan szabatos volna az *említettétek*, *tanítottátok* stb. helyett *említettetek*, *tanítottatok* alakokat használni, s ezeket ekkép az illető vidék (Nógrád, Heves, Gömör, Borsod, s talán még több is) szájából az írónyelvbe átültetni.

p. a mikor ezeket halljuk, vagy mondjuk : Sándor *állandó* foglalatosságot kapott, az ember *halandó*, a világi örömök *mulandók*, az ember *esendő*, a gabona nem *kelendő*, ha a házamért *illendő* árt kapnék, — nem azt értjük, hogy a foglalatosság *állani fog*, hogy az ember *meg fog halni*, hogy a világi örömök *el fognak múlni*, hogy az ember *el fog esni* (erkölcsi tekintetben), hogy a gabona *nem fog kelni*, hogy olyan árt mely *illeni fog*; hanem értünk olyan foglalatosságot, mely változásnak vagy megszakadásnak nincs kitéve; értjük az embernek azt a tulajdonságát, mely szerint a halálnak alá van vetve; a világi örömöknek azt a tulajdonságát, mely szerint rövid ideig tartanak; az embernek azt a tulajdonságát, mely szerint akaratja nem elég erős, hogy a kísértetnek ellent állhasson; értjük azt, hogy a gabonát a vevők nem keresik; értünk olyan árt, mely a ház értékével arányban van: vagyis érezzük, hogy az *állandó*, *halandó*, *mulandó*, *esendő*, *illendő*, *kelendő* csak közönséges tulajdonság- vagy melléknevek.

Én a *halandó*, *állandó* stb. szót *andó* (endő) képzős szónak nevezem, s egyúttal megjegyzem, hogy olyan *andó*-képzős szó, mely az illető ige ható-formabeli fő tőjétől származott volna (eshetendő, állhatandó) az élő-nyelvben elé nem fordul; más részről azt, hogy a létező *andó*-képzős szók jobbára nem-átható igéktől képződve fordulnak elé, átható igétől sokkal kevesebb lévén, p. nyújts valamit ennek a *szánandó* embernek; kérem *tisztelendő* urat stb.; de a *szánandó* és *tisztelendő* sem azt jelenti a ki *szánni fog* és *tisztelni fog*, hanem azt a kit szánni és tisztelni kell (szánásra méltó, tisztelésre méltó).

Az *andó*-képzős szó az élő-nyelvben, mint már fentebb is említém, csak mellék-név képében szerepel.

Mind ezekből pedig kiderül az, hogy az *ó*, *t*, és *andó*-képzős nevekre a *részesülő* nevezet egyáltalában nem illik; azon tulajdonságuknál fogva azonban, hogy az illető igék természetét is felölthetik — a mint ezt az alábbiakból meglátjuk — a többi nevektől való megkülönböztetés végett elnevezhetjük őket *igés-neveknek*.

II.

Miután az *ó*, *t* és *andó*-képzős szavaink természetét ennyi részletességgel tárgyaltam, azt hiszem, bizvást kezdhetek azon bajok elésorolásához, a melyeket az élő-nyelv e tényeinek figyelembe nem vétele író-nyelvünkben okozott. E bajok pedig mind onnan erednek, mert a nyelvtanok tanítása folytán megszoktuk az *ó*-képzős szót jelen részesülőnek, a *t*-képzős szót múlt részesülőnek, és az *andó*-képzős szót jövő részesülőnek tekinteni. Lássuk azonban a bajokat egyenként.

A) Az *ó*-képzős szók természetének figyelembe nem vételéből származott bajok :

a) Az *ó*-képzős szót mint önálló fő-nevet nem méltányoltuk. Hijában ajánlkozott az élőnyelv *ásó*, *temető*, *fogó*, *fedő*, *olvasó*, *szabó* stb. szavaival, az író-nyelv nem bírta elhinni, hogy ezeknek a mintájára *ó* (*ö*) képzővel helyes új fő-neveket lehetne alkotni, s készebb volt vagy idegen istenekhez folyamodni, vagy pedig a magyar nyelv-érzéknek teljesen visszatetsző képzőket alkalmazni. Megcsinálta, p. a *mérnök*, *gyakor(l)nok*, *javítnok* stb. fő-neveket, toldván az illető igéhez idegen (szláv *nik*, s a magyar nyelv hangtörvényei szerint : *nok*, *nök*) képzőt. Megcsinálta a *festész*, *lövész*, *építész* stb. szókat, holott az élő-nyelvben egyetlen egy példa sincs, melyben *ász* (*ész*) képző, ige-tőhöz járulás által alkotna fő-nevet, mert abban az *ász* (*ész*) képző mindig fő-névhez ragad (kertész, juhász, méhész, halász, lovász, ijász, kanász, vadász stb.). És miért? mert a jelen részesülők tana miatt azt hitte, hogy a *mérő*, *gyakorló*, *javító*, *festő*, *lövő*, *építő* stb. szókban az *ó* (*ö*) nem jelenthet mást mint azt, a mit a latin *ns*, a francia *ant*, a német *end*, az angol *ing* az igék részesülőjében.

b) Az *ó* képzős szót mint öszvetételi melléknevet nem méltányoltuk; mert nem ritkaság olvasni, p. *hálát adó* szívet, *részt vevő* keblet. Sőt valamelyik nyelvtan, melyet nem rég olvastam, a *rész-vevő* és *résztevő* között nagy-bölcsen még különbséget is állít föl. Holott a dolog veleje az, hogy az *ó*-képzős szó, az élő-nyelv általános szokása szerint, mindig a csupasz név-tőhöz járul akár fő- akár melléknév gyanánt szerepeljen, p. *fa-vágó fejsze*, és *fa-vágó*.

c) Az *ó*-képzős szót mint öszvetételi fő-nevet nem méltányoltuk. Hijában kiáltotta az élő-nyelv naponként fülünkbe hogy, p. *ásó* az a vas eszköz, a *mivel* ásnak, nem pedig az a ki most ás; hogy

olvasó az, a *mit* imádkozás közben olvasnak (számlálnak), nem pedig a ki most olvas; hogy *adó* az, a *mit* az államnak fizetünk, nem pedig a ki most ad; hogy *temető* az a hely, a *mibe* temetnek, nem pedig a ki most temet; hogy *fedő* az, a *mivel* a fazekat befedik, nem pedig a ki most fed; hogy *szabó* az, a kinek rendes foglalkodása és kereset-módja a ruha-szabás, nem pedig az, a ki most szab; vagyis hijába tapasztaltuk hogy az *ó* (*ö*) képző ezekben az illető ige-tőtől nemcsak valódi, hanem egyúttal olyan fő-neveket alkotott, melyekben *ö* majd mint a cselekvés alanya, majd mint annak közelebbi vagy távolabbi objectuma szerepel; hijába kiáltotta ezek után azt is, hogy az *író-asztal*, *varró-párna*, *olvasó-könyv*, *háló-szoba*, *ülő-szék*, *evő-kanál*, *ivó-pohár*, *vágó-híd*, *szövő-szék*, *sütő-teknő*, *főző-fazok*, *kötő-tű* stb. öszvetételekben az *ó* képzős szó épen oly természetű *fő-név* gyanánt szerepel, mint a föntebbi önállók; mert *író-asztal*, a *min* irnak, *olvasó-könyv*, a *mit* olvasnak, *kötő-tű*, a *mivel* kötnek, *ivó-pohár* a *miből* isznak stb. : mi e kiáltásra süketek maradtunk, a mennyiben az új szóknak öszvetétel útján való alkotásánál a *ó*-képzős szót e legeminensebb szerep-köréből teljesen kiszorítottuk. Csináltunk és csinálunk egyre *ütér*, *hallcső*, *csalétek*, *gyufa*, *löpor* stb.-féle szókat; s miért? mert a nyelvtanok jelen részesülője miatt azt hisszük, hogy az *ütő* (helyesebben *verő*) *ér*, *hallócső* stb. azt az eret jelentené, a mely most ver, s azt a csőt, a mely (most) hall stb.

Allapodjunk meg itt egy keveset, mert az a körülmény hogy az efféle öszvetételek író-nyelvünkben naponként szaporodnak, s így attól lehet tartani, hogy még visszaható erőt is tulajdonítanak magoknak, s hogy e szerint az *író-asztal*, *olvasó-szoba*, *szövő-szék*, *evő-kanál*, *ivópohár* stb. szavaink az irónyelvből végképen kiszorúlnak s magyar köntösüket *írasztal*, *olvasszoba*, *szőszék*, *evkanál*, *ivpohár* stb. szabású frakkal kell felcserélniök, mert különben újabb *irodal munk* fényes teremébe be nem juthatnak, — minden esetre megérdemli, hogy a *gyufa*, *löpor*, *ütér*, *csalétek*, *hallcső*-féle öszvetételeknek más szempontból is szemök közé nézzünk.

Nem is említvén azt, hogy a *löpor*, *ütér* stb. szókban a *por* és *ér* épen úgy lő és üt, mint (alkotójok felfogása szerint) lőtt és ütött volna a *lövő* és *ütő* szókkal, vizsgáljuk azt, hogy bírnak-e ezek azon kellékekkel, melyeket egy felől a szóképzés általában, más felől a magyar nyelv szóképzési törvénye követel; azaz szabatosak-e logikai, helyesek-e philologiai tekintetben. Rövidség okáért vegyük csak

a *gyufa* és *lőpor* szókat. Magyaráznom nem szükség, hogy alkotójok micsoda fogalmakat — illetőleg tárgyakat — akart e szókkal megjelölni. De a *gyufa*-val czélt nem ért, mert ez a valami egy részről nem szokott olyan nagy lenni, mint egy fa, más részről ez a valami szokott lenni fonalból, sőt papirosból is. Nem ért czélt a *lőpor*-ral sem, mert evvel a valamivel nemcsak lönek, hanem p. repesztenek is. Nem felelt meg e szerint azon egyedül helyes szabálynak, hogy az új szó a fogalmat szabatosan kifejezze. A mi pedig a philologiai szempontot illeti, bizvást kimondhatjuk, hogy teljesen rossz szókat alkotott; mert nem találunk az élő-nyelvben egyetlenegy példát is oly öszvetételekre, melynek egyik alkotórésze valamely ige fő töje, s a másik fő-név volna. Igaz ugyan, hogy a *gyufa* szóban nincs meg a valódi fő tö, a *gyújt*, de e megtörpítéssel a *gyu* fő-névvé egy-általában nem vált, mert a *gyu*-t magára épen úgy nem értjük, s nem tartjuk fő-névnek, mint nem értenők a *nyu* és *re* szókat, melyeket valaki a *nyujt* és *rejt* igékben levő főnevek gyanánt használna fel az öszvetételekben; s így a *gyufa* szó még rosszabb a *lőpornál* is.

Nem tartok germanismusnak (író-nyelvünkben) sokat, a mit mások annak tartanak, de e szó-szörnyeket lehetetlen másnak tekintenem, mint a német: *Zündhölzchen*, *Schiesspulver*, *Hörrohr*, *Schlagader*, *Lockspeise* szolgálai majmolásának. Nem azt akarom evvel mondani, hogy ezentul *gyújtó-fa* és *lövő-por* szókat használjunk, mert a föntebbiekből kitetszik, hogy ezek — ha bár helyesek is a magyar szó-képzés szempontjából — nem jók a fogalom szabatosságát tekintve. Én a *gyufa* és *lőpor* helyett a *gyújtóka* és *lobbanó* szókat képeztem, s addig, míg más jobbakat nem képez, ezeket használom; *gyújtóka* szerintiek p. a *mondóka*, *hajtóka*, *szopóka* stb. Olvasóim ítéljék meg, mennyiben elégitik ezek ki mind a fogalombeli szabatosság, mind a magyar szó-képzés kívánalmát. Alig szükség említenem, hogy a többiek helyett a *halló-cső*, *verő-ér*, *csalogató* (ez utólsó teljesen elég minden további hozzáadás nélkül) mellett maradok.

A mely nyelveket én értek, azok között az *író-papiros*, *vívóiskola* stb. öszvetételekhez hasonló öszvetételek az angol nyelvben fordulnak elé. Ha egy ángoltól azt kérdjük: *what has your daughter done yesterday?* (mit csinált tegnap a kegyed leánya), s az ángol azt akarja értésemre adni, hogy a lánya folyvást irt, így fog felelni: *she was writing* (irt, szó szerint író volt); a miből látjuk, hogy az ángol az *ing* végű részesülőjét — de csak a *to be* = lenni lét-igével

öszvetéve — a cselekvés folytonosságának kifejezésére használja. Mind a mellett azonban, hogy a *writing*, mint részesülője a *write* = *írni* igének az ily körülírt hajlításban mindig azt jelenti, a *ki* írással van elfoglalva: az angol az író-papírost is *writing-paper*-nek nevezi, s eddigelé nem jutott egy angolnak is eszébe, hogy azért, mert a *writing-paper*-en valaki oly papírost érthetne, a *ki* ír, az ilynemű *nagyon számos* öszvetételeket ki kellene nyelvéből küszöbölnie, s talán a német nyelv mintájára, melylyel az angol úgyis testvér, ad formam *Schreibpapier*, *writpaper*-féle öszvetételeket kellene behoznia. Az angol nyelv e példáját egyébiránt csak azok kedvéért hoztam fel, a kik az *író-papíros*, *evő-kanál*, *ivó-pohár* stb. öszvetételeinkben az *író*, *evő*, *ivó* stb. szót nem tudják másképen tekinteni, hanem csak mint jelen részesülőt, s legfeljebb mint nomen agentis-t.

És mit teszünk mi? Mi — nem tekintvén arra, hogy nyelvünk és a német nyelv között ég és föld a különbség, mert a két nyelv még csak törzs-rokonságban sincs egymással, annyival kevésbbé családrokonságban, — nyelvünk az áltaji, a német ellenben az árja nyelvekhez tartozván — az ily öszvetételeknél teljesen a német nyelvet vettük mintául. Hogy mi lesz ennek a következése, azt különös ész-tehetség nélkül is könnyű átlátni. Annyi bizonyos, hogy ha továbbra is abban helyezük nyelvünk művelését, hogy azt a német nyelvvel minél nagyobb öszhangzásba hozzuk, sokkal hamarabb elérkezik a „*jövő stylusának*“ kora, mint gondolnók. Milyen lesz e stylus, megítélhetjük ama mutatványból, melylyel a jeles „Koszorú“ 1863. évi november 1-jéről kelt száma Kukoricza Jancsi viselt dolgait leírja. Humorban van ugyan az egész mutatvány tartva, de a humor alatt *nagy igazság fekszik*.

B) A *t*-képzős szók természetének figyelembe nem vételéből származott bajok.

A *t*-képzős szót mint melléknevet nem méltányoltuk, vagy talán inkább félre-értettük, mert annak ily-nemű használatát hoztuk divatba: a *felhoztam* példa, a *felhoztad* példa, a *felhoztuk* p., a *felhoztátok* p., a *felhozták* p., és a *szerettem* leány, a *szeretted* l., a *szerettük* l., a *szerettétek* leány, a *szerették* l. ezek helyett: a *felhoztom* p., a *felhoztod* p., a *felhoztunk* p., a *felhoztotok* p., a *felhoztok*(uk) példa, és a *szerettünk* l., a *szerettetek* l., a *szerettök* l. Nem lehet felőle kétség, hogy e ragozásnak alapjául az a körülmény szolgált, mely szerint az élő-nyelvben előforduló *madár-látta*, *szü-ette*, *féreg-rágtá*, *dér-*

csípte-féle öszvetételekben, a *látta, ette, rágta, csípte* szóban a *t*-képzős *ö*-ragú mellék-nevet félre-ismertük, vagyis abban a hizszenben voltunk, hogy a *látta, ette* stb. nem egyéb, mint a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye, a mely hiedelemből azután következetesen folytak a *láltam* hölgy, *láltad* h., *láltátok* h., *lálták* h. hasonlóan tárgyasaragozású alakok. Meg kell tehát mutatnom, hogy a *madár-látta, szü-ette* stb. stb. öszvetételekben a *látta, ette* nem a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye. Ezt pedig a következő körülmények bizonyítják :

1) Mikor ezt mondjuk : *ezt az almát féreg rágta*, távolról sem jut eszünkbe, hogy a *féreg* és *rágta* szökat együvé írjuk ; holott ha ezt mondjuk : *ez itt féreg rágta alma*, a *féreg* és *rágta* szökat oly szoros viszonyban érezzük egymással, hogy a leírás alkalmával némi belső kényszerüség arra ösztönöz bennünket, hogy e szoros viszonyt a két szönak egybeírása, vagy legalább kapocs-jegygyel öszvekötése által a szemnek is láthatóvá tegyük. Egy szóval : nyelvérzékünk bizonyoságot tesz róla, hogy a *féreg-rágta* öszvetételben a *rágta* nem a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye.

2) Igével csak e kérdésre felelhetünk : *mit csinál?* (csinálsz, csináltunk, csinálnátok stb.), nem pedig erre, *milyen?* S miután a *féreg-rágta* (alma v. dió)-ra a *milyen* kérdés illik, ebből következik, hogy benne a *rágta* szó nem lehet a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye.

3) A *féreg-rágta* öszvetételben a *rágta* viszony-ragok által módosítható, mert mondjuk : a *féreg-rágtát* eldobtam, a *féreg-rágtáról* ne is szólj, a *féreg-rágtának* keserü íze van stb. ellenben : *ezt az almát féreg rágta* mondatban a *rágta* szó semmiféle ragot nem vehet föl.

4) Ebben a mondatban : *ezt az almát féreg rágta*, a *rágta* szöra a névhatározót (*a, az*) nem viszonyíthatjuk, holott a *féreg-rágta*-ban levö *rágta* szöra épen úgy lehet viszonyítnunk, mint akármely más névszöra (fönév, melléknév, számnév, névmás), p. ne a *féregrágtát*, hanem az egészségest add nekem. A miböl hasonlóan a tünik ki, hogy a *rágta* a *féreg-rágta*-ban nem lehet a múlt idő tárgyasaragozású egyes harmadik személye.

E félre-értésből támadt azután

a) Az a baj, hogy az ily alakokat csak akkor tudtuk használni, midön a jelöltök fő-név határozott volt, p. az elolvastuk könyvet visz-

szadtam; az írtad levélből megtudtam; a pártoltuk úgy megbukott stb.; nem tudtuk ellenben ez alakokat használni, ha a fő-név határozatlan volt, nem pedig azért, mert ezt a magyar ember nyelvérzéke nem engedte, nem engedhette, hanem kénytelenek voltunk ily esetben e gyönyörű sajátság mellőzésével a ragtalan *t*-képzős melléknevet használni, p. nem írtuk: ez a pénz egy pár *eladtuk* lónak ára, hanem: egy pár *általunk eladott* lónak ára; nem írtuk: egy forróan *szerette* hazát kellett elhagynia, hanem: egy *általa* forróan *szeretett* hazát stb.

b) Az a baj, hogy midőn az újabb korban ez öszvetételnek író-nyelvünkben nagyobb tért engedtünk az által, hogy azt többes-számú névvel is kapcsolatba hoztunk, jobbra így írtunk: az *árvizek okozták* kár, a *rablók fenyegették* falu stb. e helyett: az *árvizek-okozta* kár, a *rablók-fenyegette* falu.

Midőn azt mondom, hogy az efféle szerkezetekben a *t*-képzős mellék-névnek *okozta* és *fenyegette* alakja van egyedül helyén, nem pedig az *okoztok*(uk), és *fenyegettök*, annyival kevésbbé az *okozták*, *fenyegették*, ezt így bizonyítom meg:

Kétségkívül mindnyájan tudjuk és érezzük, hogy a *fenyegette* alakban az *ő*, a *fenyegettök*-ben pedig az *ők* rejlik. Csak annak kell hát végére járunk, hogy minemű sajátsága van az *ő*, különösen pedig az *ők* szónak nyelvünkben. E sajátságot ez egyszerű példa menten felvilágosítja:

1. az *ő* fegyvere,
2. az *ő* fegyverei,
3. az *ő* fegyverök,
4. az *ő* fegyvereik,

E példákban az *ő* és *ők* mint birtokosok (valódi személy-mutatók) szerepelnek, s azt tapasztaljuk, hogy a 3. és 4. alatt, noha több *ő*-ről (több birtokosról) van szó, nyelvünk szelleme azt kívánja, hogy nem úgy mondjuk: az *ők fegyvere*, és az *ők fegyverei*, hanem az *ő fegyverök*, és az *ő fegyvereik*; vagyis az *ők* szó, midőn *ő* maga a birtokos, kétfelé szakad, *ő*-jét megtartván, *k*-ját pedig a birtokszónak engedvén át; valamint továbbá azt is tapasztaljuk, hogy a birtokszó a 2. és 4. alatt egy az *ő*-től és *ők*-től idegen elemet kapott, t. i. az *i* betűt, mely az ily (birtokviszonyi) szerkezetben a birtokszó többes voltát jelöli.

Vegyünk most oly példát, melyben az *ő* és *ők* helyett más szó szerepel, p.

1. a katona fegyvere,
2. a katona fegyverei,
3. a katonák fegyvere,
4. a katonák fegyverei,

s azt látjuk, hogy a föntebbi 3. és 4., és az itteni 3. és 4. között különbség van. E különbség azonban csak az alakra v. külsőre, nem pedig a lényegre v. belsőre vonatkozik, mert az illető elemek mind a két példában ugyanazok, csakhogy nem ugyanazon rendben fordulnak elő. Ebben ugyanis:

az *ő fegyverők*, az *ő az*, a mi ebben: a katonák fegyvere, az utolsó betű (*e*); s az *ő fegyverők*-ben a *k az*, a mi a katonák fegyvere-ben a dőlt *k*. Ebben:

az *ő fegyvereik*, a dőlt betűk megfelelnek a katonák fegyverei-beli dőlt betűknek *).

Ez egybevetés után már könnyű lesz átlátunk, hogy ezen szerkezet: a *rabló-fenyegette falu* megfelel: az *ő fegyvere*, és a *katona fegyvere*

e szerkezet: a *rabló-fenyegette faluk* megfelel: az *ő fegyverei*, és a *katona fegyverei*

e szerkezet: a *rablók-fenyegette falu* megfelel: az *ő fegyverők*, és a *katonák fegyvere*

vége e szerkezet: a *rablók-fenyegette-faluk* megfelel: az *ő fegyvereik*, és a *katonák fegyverei* szerkezeteknek. Vagy más szóval, ily szerkezet: a *rablók-fenyegettök* (fenyegették) *falu*, és a *rablók-fenyegettök* (fenyegették) *faluk*, csak úgy volna helyes, ha helyes volna így szállani: az *ők fegyverők* — a *katonák fegyverők*, és az *ők fegyvereik* — a *katonák fegyvereik*.

Azt az ellenvetést sem lehet itt tenni, hogy: a *rabló-fenyegette falu*, és a *rablók-fenyegette faluk* szerkezetben semmiféle birtokviszonyi fogalom nincs; nem lehet pedig azért, mert az *ő* és *ők*,

*) E két rendbeli példák egybevetéséből egyúttal arról is meggyőződünk, hogy az a tan, melyet a különben jeles Révai is hirdetett, mely szerint t. i. így kellene a 3. és 4. alatti birtok-viszonyt szerkeszteni: a *katonák fegyverők*, és a *katonák fegyvereik* nyelvünk szellemében egyáltalában nem alapszik, mert az ily szerkezetek csak akkor volnának helyesek, ha így beszélnénk: az *ők fegyverők*, és az *ők fegyvereik*.

valamint a többi személy-mutatók is (*én, te, mi, ti*) nemcsak birtokrag képében, hanem személyrag képében is szerepelnek nyelvünkben, s mind a két esetben ugyanazon szabályok szerint függednek az illető szóhoz. Így p.

1. általa és általuk,
2. háza és házuk,
3. mellette és mellettök,
4. gyermeke és gyermekök-ben az 1. és 3. alatt az *ó* és *ők* személyrag-, a 2. és 4. alatt pedig birtokrag képében jelennek meg, és mégis az 1. és 3. alatt épen azon alakban ragadtak, mint a 2. és 4. alatt. Félre-értésből származott

c) Az a baj, hogy a *t*-képzős mellék-nevet oly öszvetételekbe hoztuk, melyek annak természetével egyáltalában meg nem férnek. Írjuk p.

1) *sorsüldözötték*, a *sorsüldözött szerencsétlenek*, a *sorsüldözöttéknek* menedéket adott stb. és

2) *a sebet kapott* tiszt lerogyott stb., holott az élő-nyelv sem az 1. sem a 2. alatti öszvetételt nem ismeri. Ebben ugyanis csak e kétféle öszvetétele fordul elé a *t*-képzős mellék-névnek: *szü-ette*, és *szárnya-szegett*. A *sorsüldözött* öszvetétel már sem az egyiknek sem a másiknak meg nem felel, holott ha írjuk vala: a *sorsüldözték*, a *sors-üldözte* szerencsétlenek, a *sors-üldöztéknek* menedéket adott stb., mind magyarabbúl, mind szebben (mert kevesebb *t*-vel) szóltunk volna. A 2. alatti öszvetétel pedig még helytelenebb, mert ezt helyre sem lehet igazítani. A *seb-kapta* ad formam: *dér-csipte*, *szü-ette* nem illik rá, mert az élő-nyelv analogiája szerint azt tenné *sebtől v. seb által kapott* (tiszt). De nem illik rá a *sebe-kapott* sem ad formam: *szárnya-szegett*, *színe-hagyott*, mert akkor meg azt tenné: *sebére nézve kapott*. Ez utóbbi analogiát különben is csak csínyán szabad utánoznunk, mivel ez nagyon szűk korlátok közé van szorulva az által, hogy az illető fő-név mindig valamely részét látszik a jelzette másik fő-névnek jelenteni, p. *farka-vágott tyúk*, *ina-szakadt ló*, *színe-hagyott posztó*, *szárnya-szegett gólya*, *esze-veszett ember* stb., valamint az által is, hogy itt a *t*-képzős szót magát is nagyon meg kell választani, mert a mint látjuk, az nem csak átható, hanem nem-átható igétől is fordul elé, a midőn az első-rendű (*szü-ette*, *hideg-vette*) öszvetételben a *t*-képzős szó egyedül és kizáróan átható (tárgyesetet vonzó) igétől származik, s más-neműtől nem is származhatik. A *sebet kapott*, s a mi még ennél is rosszabb, a *sebet*

kapta (tiszt)-féle öszvetételre nézve hát nem marad egyéb hátra, mint egyenesen kidobni, mert az élő-nyelv a *t*-képzős mellék-nevet cselekvő értelemben (kivéven talán egy pár egészen sajtóságos s ellipticus kifejezést, mint : bíró-viselt, katona-viselt ember) nem ismeri, s épen ezért nem használ a *sebet kapott*-nak semmiféle gyógy (gyógyszer).

d) Az a baj, hogy már ily szerkezetekkel is találkozunk : ha az *óhajtom* célzt elérem, a már *említém* és még *említendem* szabály stb. Hibásnak tartom e szerkezetet azért, mert az élő-nyelv csak *féreg-rágtá*, *jég-verte* szerkezetet ismer, mint az átható igéktől származott *t*-képzős szók kizáratos tulajdonát, s bizonyosan nem hallotta senki, hogy magyar ember így szólt volna : az idén hideg-*veszi* lesz a barack, hideg-*vevé* almát eszünk, annyival kevésbbé : hideg-*veendi* gyümölcs. Nem szolgálhat alapúl az ily szerkezetre az efféle szóllás is : ha fáj a fogad, tégy rá *tűröm* fűvet, mert mindenikünk tudja és érzi, hogy e szóllásban a *fű*-vel a *tűröm* csupán tréfa céljából van egybe szerkesztve, s hogy e szerint e szerkezetre szóffüzési analógiát alapítani nem lehet.

C) Az *andó*-képzős szó természetének figyelembe nem vételéből származott bajok.

Azon *andó*-képzős szónak, mely az élő-nyelvben átható igétől képezve (*szánandó*, *tisztelendő*) fordul elé, cselekvő értelmet is tulajdonítottunk. Nem szükség mondanom, hogy ennek az élő-nyelvben készítő vagy nógató értelme van, s így részesülőnek a nyelvtanok is csak annyiban nevezhették, a mennyiben a latin *damnandus*, *legendus* stb. alakokat a latin nyelvtanok *participium*nak (*participium necessitatis*) nevezik. Cselekvő értelmet tulajdonítottunk pedig az *andó*-képzős szónak e három esetben :

a) Midőn azt a létigével öszvetéve (körül irthajlításban) használtuk, p. az öcsém tegnap volt *levelet* irandó.

b) Midőn efféléket írtunk : az ángolok a háború *kitörését* megátolándók, vagy : az ángol kormány a háború *kitörését* megátolándó, a tett ajánlatot elfogadta.

c) Midőn az efféle szerkezetekben használtuk : az elnöknek a *gyűlést* megnyitandó beszédét olvastam ; a lobogó *sérelmét* megbosszulandó sereg hájóra szállt.

III.

Ezek után önkényt adja magát elő az a kérdés, micsoda szempontból kell hát tekintenünk azon szokat, melyeket nyelvtanaink *részesülő* névvel neveztek.

E kérdésre én a föntebbiek nyomán azt a feleletet adom, hogy a nyelvtani részesülőket az élő-nyelv szempontjából kell tekintenünk, vagy más szóval : szorosán ki kell jelölnünk azon határokat, melyek a tárgyaltom képzős szokat a nyelvtani részesülőktől elválasztják. Kimondtam evvel egyúttal azt is, hogy én a részesülőket írónyelvünkben kizsorítani nem akarom. Vegyük tehát a részesülőket sorjába, s vizsgáljuk őket csupán az átható igéknél, a mennyiben a különbség ez igéknél tűnik legjobban szemünkbe.

A) Jelen részesülő.

Ha nyelvtanárainktól azt kérjük, micsoda szó ez : *fogyasztó*, tízet tehetünk egyre, hogy azt felelik : a *fogyasztó* a *fogyaszt* igének jelen részesülője; holott a *fogyasztó* sem nem jelen sem nem részesülő. Hogy nem *jelen*, erre nézve elég csupán a nyelv-érzekre hivatkoznom, mert p. a *fogyasztó közönségen* nem érti egy magyar is azt a közönséget, a mely *most* fogyaszt, hanem azt a mely fogyasztani szokott, a melynek az a szokása s tulajdonsága van, hogy *fogyaszt*. Hogy pedig nem részesülő, kitűnik abból, mert így beszélünk : itt sok *ser-fogyasztó* ember van, annál a háznál sok *fa-vágó* ember szokott állani, nem pedig *sert fogyasztó*, és *fát* vágó.

Ha nyelvtanárainktól újra azt kérjük, micsoda szerkezet ez : *ser-fogyasztó*? a latin és német nyelv kaptájára ütött magyar grammatikából azt felelik, hogy ez hibás szerkezet, s helyesen így kellene lennie : *sert fogyasztó*; holott a szerkezet éppen így volna hibás, mert a *fogyasztó* még e szerkezetben is nem a nyelvtani (jelen) részesülő, hanem az élő-nyelvbéli ó-képzős szó, mely azon főnévnel, melylyel kapcsolatba jő, semmiféle ragot nem tűr*), s így éppen

*) Ily természete csupán az ó-képzős és az *ás* (*és*) képzős szónak (*fa-vágás*, *széna-kaszálás*, *viz-hordás* stb.) van, nincs ellenben az ige többi részének, s különösen pedig személyes alakjainak, mert nem mondjuk : *fa-vágok*, *fa-vágsz*, *fa vágunk*, *fa-vágtál* stb. Teljesen helytelen annál fogva az *arcz-*

olyan főnévi szerepet visz, mint akármely más főnév, melylyel az öszvetétel útján új fogalomra akarunk szert tenni, p. ablak-*szárny*, párna-*haj*, ház-*fedél* stb.

De lássuk hát, miképen lehet a *fogyasztó*-t és *ser-fogyasztó*-t részesülővé tenni.

A *fogyasztó*-t részesülővé úgy tehetjük, ha *elébe* hozzáálló ige-határozót teszünk. Az alábbi példákbl ki fog tetszeni, hogy e szót: *igehatározó* micsoda értelemben veszem. Például ezek :

nagy mértékben fogyasztó,
sokat fogyasztó,
kevés eleséget fogyasztó,
apródonként fogyasztó,
kül-földön fogyasztó ;

egy szóval, ha a *fogyasztó* szót úgy tekintjük, mint a *fogyaszt* igétől természetére nézve nem különböző szót. Nagyon jellemző az *ó*-képzős szó és a részesülő közötti különbségre nézve e vers: hús-*hagyó*, *engem itthon hagyó!* (Csokonai, Dorottya). Ebben ugyanis az első (hús-) *hagyó* *ó*-képzős szó, a második pedig részesülő.

A *ser-fogyasztó*-ban a *fogyasztó*-t részesülővé úgy tehetjük, ha a *ser* alany-eseten teszünk kellő változtatást, mivel ellenkező esetben a *fogyasztó* folyvást *ó*-képzős szó marad. Ha p. ezt mondjuk: rossz *ser-fogyasztó* vendégek, ezen azt értjük, hogy valahol oly rossz vendégek vannak, a kik sert szoktak inni; ellenben ha azt mondjuk: rossz sert *fogyasztó* vendégek, ekkor már a *fogyasztó*-nak részesülő értelmet adtunk. További példák lehetnek a fentebbiek is, ha a *ser* szót egyúttal kellően módosítjuk, mint

a sert nagy mértékben *fogyasztó*,
 a serét apránként *fogyasztó* stb.

B) Múlt részesülő.

Az egyszerű *t*-képzős szót *vágott* (fa), *asza't* (gyümölcs) stb. részesülővé teszszük, ha *elébe* oly ige-határozót teszünk, melyet a *t*-képzős szó szenvedő-értelmű volta megenged, p.

képez, *körvonaloz*, *képvisel*, *távtr*, *pártfogol*, *igeragoz* (conjugare), *hangsúlyoz*, *kárpótol* stb. képzésű ige, vagyis minden olyan öszvetétel, melynek első része alany-esetben álló fő-név, második része pedig ige.

az ezelőtt két évvel *vett* ház,
 a Pest városában *vett* házak,
 egy ólcsón *vett* ház,
 az államtól *vett* ház stb.

A ragozott *t*-képzős szót részesülővé teszszük épen úgy, mint az egyszerű *t*-képzős szót, p.

az ez előtt két évvel *vettem vetted vette, vettünk vettetek vettök* ház ;

a Pest városában *vettem vetted vette, vettünk vettetek vettök* házak ;

az államtól *vettem* stb. ház. Nem válhatik ellenben részesülővé a ragozott *t*-képzős szó, ha az *én te ő, mi ti ők* személymutatókat a rajtok fekvő súlynál fogva ki kell tennünk, p.

az én-vettem lovat lopták el, nem a te-vettedet,
 az ő-hozta gyümölcsből ettünk, nem a ti hoztotokból,
 a mi-vettünk ruháról beszélünk, nem az ők-vettéről = ő-vet-
 tőkről ;

mert ha ily esetben részesülővé akarnók tenni a ragozott *t*-képzős szót, azon kényelmetlen helyzetbe jönénk, hogy a vele kapcsolatban levő szót v. szókat (igehatározót) vagy együvé kellene vele írunk, vagy az együvé-tartozást kapocs-jegygyel kitétetnünk, p.

az én-a-pesti-vásáron-vettem lovat,
 a mi-a-múlt-héten-vettünk házról stb. ;

mely körülmény aztán a mondat érthetőségének is nem keveset ártana.

A mi a *madár-látta, hideg-vette*-féle öszvetéteket illeti, az ezekben előforduló *t*-képzős szót hasonlóan nem tehetjük részesülővé, még pedig az épen mondtunk oknál fogva. E példákban ugyanis :

a lány-okozta kár v. károk,
 a lányom-okozta kár v. károk,
 a lányod-okozta kár v. károk,
 a lány-a-okozta kár v. károk,
 a lányunk-okozta kár v. károk,
 a lányotok-okozta kár v. károk,
 a lányuk-okozta kár v. károk,

a *lány, lányom, lányod* stb. épen azt a szerepet viseli, melyet a világosan kitett *ő* ; e példákban pedig :

a lányok-okozta kár v. károk,
 a lányaim-okozta kár v. károk,
 a lányaid-okozta kár v. károk,
 a lányai-okozta kár v. károk,
 a lányaink-okozta kár v. károk,
 a lányaitok-okozta kár v. károk,
 a lányaik-okozta kár v. károk

a *lányok*, *lányaim*, *lányaid* stb. azt a szerepet, melyet a világosan kitett *ők*. Ezt mutogatni nem is szükséges, mert minden látható és láthatlan tárgy (concret v. abstract), a mely nem *én* és nem *te*, csak *ő* helyett állhat; és minden *tárgyak*, a melyek nem *mi* és nem *tí*, csak *ők* helyett állhatnak. Ha tehát ezeket így mondanók:

a lány-az-ablakban-okozta kár,
 a lányok-a-mult-héten-okozta károk,
 a lányod-a-két-évvvel-ezelőtt-a-kertben-okozta károk stb.

ugyanazon kényelmetlensége volna a mondatnak, melyet fentebb a kitett személy-mutatóknál láttunk.

Még csak azt kell megemlítnem, hogy az a körülmény, mely szerint a *féreg-rágha*, *jég-verte* stb. öszvetéteknél a *t*-képzős szó az élő-nyelvben mindig igekötő (ki, fel, be, össze stb.) nélkül fordúl elő, czélszerűnek mutatja, hogy az ezekhez hasonló szerkezeteket az író-nyelvben csak akkor használjuk, a mikor nem-igekötős igével van dolgunk, ellenkező esetben más szerkezethez folyamodván. Nem látszik ennél fogva az efféle szerkezet czélszerűnek:

az öcsém-szétlépte irományok,
 hanem ez:

az öcsém által szétlépett irományok.

E kiméletet nyelvünknek a *t*-képzős szóban mutatkozó *gyönyörű* sajátsága minden esetre megérdemli.

C) J ö v ő r é s z e s ü l ő.

Az *andó*-képzős szónak az a természete, hogy mihelyt a kellő igehatározóval részesülövé teszszük, *készlető* értelme mellett jövő időt is jelölhet. Állhat egyébiránt a mondatban mind jelző, mind (a létigével kapcsolatban) praedicatum gyanánt, p.

a fő-városban állítandó szobor,
 az Oroszországba szállítandó gabona,

és

ez a fa még ma *felvágandó*,ezek a könyvek itthon lesznek *olvasandók* ;

vagy más szóval: az *andó*-képzős szónak időt jelölő ige-határozóval készítettő és egyúttal jövő-idejű értelme van, más-nemű ige-határozóval pedig majd készítettő, majd jövő-idejű, a mit a beszéllő v. író céljából lehet megítélni.

Czélomat teljesen elértem, ha sikerült nyelvünk barátait meggyőzőnöm a felől, hogy a részesülőkről való tan, s kivált az átható igék körül, sokkal komolyabb figyelmet érdemel, mint a milyent arra eddigelé fordítva látunk. A helyes irányt azonban a szükséges reformnak csak az a meggyőződés adhatja, hogy a részesülők — s köztök főképp az ó-végű részesülők (jelen részesülő) nyelvünkben csak másod-rendű vagyis oly szerepet játszhatnak, melyet nekik az illető (*ó, t, andó*) képzős szók az író-nyelv kedvéért — *salvo jure* dominanti — engedélyeztek.

TAKÁCS ISTVÁN.

Közöljük most Vass József bizottsági tagnak észrevételeit, a melyek az által nem váltak feleslegesekké, hogy Takács úr némi kis változtatásokat tett a cikkében.

Biráló legott kezdetben nem tartja helyesnek az élő- s írónyelv közti különböztetést, főleg nálunk, hol az élőnyelv (= szokás, usus) egyik egyetemi alaptörvényül tekintetik, s ez az oka, hogy a magyar élő s irodalmi nyelv közt nincs lényeges, szembeszökő különbség; innét írhatta Corvin Mátyás olasz udvaroncza, Galeotti: „a magyarok, akár nemesek, akár pórok, csaknem azonegy módon szólnak, mindeneknél ugyanazon kiejtés, azon szók, s azonegy kifejezés; a miért a magyar nyelven készült költemények falun és városon, közép és alsorsuak által egyformán értetnek.“ Ez ma is így van. A nyelvjárások annyiban különböznek egymástól, a mennyiben több vagy kevesebb ős sajátosságait őrizték meg a nemzeti nyelvnek, s csak ennyiben térnek el az írónyelvtől többé vagy kevesebbé, de a tudomány figyelem s, hol kell, kellő méltánylat nélkül nem hagyja, miután a szokás (= usus) az „*quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.*“ Nálunk az írónyelv = szabályozott élőnyelv. Nem is ismerek tanult magyart, ki fésztelen társalgás közben *másként beszélne*, mint írásban szokta a nyelvet használni; pl. az *ik*-es igékkel

csak úgy él társalgás, mint írásban : ha nem , azt ugyan rosszul teszi. Ha e különböztetést a két nyelv közt elejtjük , s hozzá még t. *Hunfalvy Pál* úr azon találó megjegyzését : „A részesülőköt nevezük igés-névszókknak s vége minden félreértésnek“, — elfogadjuk, *Szerző*nek különben dicséretes műgonddal készített értekezését egyszerű tudomásul vehetjük ; mert így azután az élőnyelv az *igés névszókot* (tehát nem többé r é s z e s ü l ő k e t) csakugyan ismeri.

Egyébiránt *Bir.* figyelemmel kísérte a dolgozat minden sorát ; mert sokat tartalmaz, mi méltán ébreszt figyelmet és serkent bővebb nyomozás és fejtegetésre : honnét a részletekre vonatkozó észrevételeit következőkben terjeszti elé :

Sz. állítja (211. l.) : „Az *ó*-képzős szók, mint fő-nevek, az élőnyelvben hármass szerepet viselnek, t. i. némely igéktől, *ó*-képző hozzájárultával azonnal fő-név származik ; más igéknél pedig az *ó*-képzős szó fő-névvé csak úgy válik, ha egyiknek valamely főnevet *elébe*, másiknak meg *utána* teszünk.“

Helyes. Csak hogy így általánosságban kimondva nem tanít többre, mint a mennyit úgy is tudtunk. *Jó* szolgálatot tesz *Sz.* a szóalkotásról szóló tannak , ha részletesen kifejti, mely igékből lesz a) *elébe*-, b) *utána*-tétellel összetett főnév. Hogy az idézett megjegyzésnek hasznát vehesse nyelvtanunk, okvetlenül, ide vágó szóalkotási szabályokra van kiáltó szükség, ilyeneket azonban sajnosan nélkülözünk ; holott nem volna ügyes-bajos dolog azok megállapítása, főleg ha efféléket szem előtt tartunk : harangot ütő, fogat vájó, kefélt köté stb., és : evő kanala, ivó pohara, varró tüje, író asztala, háló szobája stb.

Bir.-nak ugyanezen észrevételt kell tenni *Sz.* azon állítására, hogy „az *ó* képzővel származott szók , mint mellék-nevek , az élőnyelvben kettős szerepet viselnek“ (211. l.).

A 213. l. *Biráló* pleonasticus ragozást lát ezekben : be-belé, hez-hozzá, nak-neki, rajt-on, mik csak nyomosítás tekintetéből tűrhetők. Hogy *fúl* ige igenis van, kitűnik csak e példából is : egy vigyázatlan gyerek a vízbe fúlt ; nemis ám a vízbe beléfúlt ; mert : be = belé. Hogy mások : nyúlni, kapni, mint : hozzányúlni, rajta-kapni, *Bir.* átlátja ; de azt át nem láthatja, mi különbség van : az ételhez nyúlni és ételhez hozzányúlni , valamint a lopáson kapni és lopáson rajta-kapni közt, miután hez = hoz+zá, on = rajt+á ; hanemha tán egy kis nyomosító erő.

213. l. a) a *t*-képzős szók közül, melyek vesznek föl minden s melyek csak bizonyos viszonyragokat?

214. l. a *tudat* és *ijedet* főneveket, hogy az élőnyelv nem ismeri, azzal nincs bajunk; ismerte a régi kor, ott van a Jászhai-codex colophonjában: *születet* után 1466. „*Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque vocabula, — si volet usus.*“ — *Horat.*

Bir. nem érthet egyet *Sz.*-nek exegetikájával. A két értelmezés közül (216. l.) *Bir.* az elsőt tartja helyesnek; *Sz.*-nek a második jobb, habár erőtetett. „*Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.*“ — *Horat.*

216. l. szánandó (miserandus), tisztelendő (reverendus) stb. bizony deákos alakok; azért csinált a reformatio: tiszteletes-t, helyesen; mert a két említett igés-névszó csak annyit akar jelenteni, mint: szánni-, tisztelni-való.

Szerző okoskodására, 217. l. a), *Bir.* röviden csak azt jegyzi meg: ásó, temető, fogó, fedő, olvasó, szabó stb. a cselekvő alanyról menvén át a tárgyra, vált belőlök önálló főnév, miként ma is szerepelnek. Bizony jelen részesülők voltak azok hajdan, Verseygy F. szerint, ma pedig mint igés-névszók (nem bánom, ó-képzővel) szerepelnek.

A mit *Sz.* 218. l. hosszasan magyaráz, arra is csak az az észrevételem, a mit a 216. l. mondtam, hozzá adva még ezt: a háló, ülő, evő, ivó stb. főnevek, de működő alanyok helyett állnak, mi kitéünik a vele összetett szó személyragozásakor: háló szobája, ülő széke, evő kanala, ivó pohara stb.

223. l. a jeles Révai hirdette tan szerint mondanunk s írunk kellene: *a katonák fegyverök* és *a katonák fegyvereik*, mi *Sz.* megjegyzése szerint, nyelvünk szellemében egyáltalában nem alapszik; mert az ily szerkezetek csak akkor volnának helyesek, ha így beszélnénk: *az ök fegyverök*, és *az ök fegyvereik*. *Bir.*, a nélkül, hogy ajánlaná, Erdélyre mutat, hol ez honos, megszokott, közkeletű: *az ök apjok*, *az ök testvéreik*, *az ök falujok*, *az ök jövedelmeik* stb. Hihető a nagy Révai ezt ismerte s ez után indult, valamint irodalmi nyelvünk is tetemes részét köszöni az erdélyinek, hol az, főleg a fejedelmek időszakában, nem csak az oltár, udvar, hanem még a törvényhozás és államkormányzás közege is volt. Elvitázhatlan, hogy a *hallánk*, *érténk* és *hallók*, *értők*, valamint a *hallanánk*, *ertenénk* és *hallanók*, *ertenők*, igeragozási külön alakok Erdélyben megőrzött nyelv-kincseink.

226. l. e kérdésre : „Micsoda szempontból kell tekintenünk azon szókat, melyeket nyelvtanaink *részesülő* névvel neveztek?“ adott azon feletére Sz.-nek : „az élő-nyelv szempontjából,“ *Bir.* azt feleli : nem elég! Valamint mindennek, mi tér s időben létez, fejlődési folyamata : úgy bármely nemzet nyelvének is, mint műszerves egésznek. Történelmi múltját tehát nem ereszthetjük feledéknek. Az élő-nyelv mellett tekintettel kell lennünk a nyelvfejlődés történelmi múltjára, először is nyomoznunk kell, mit mond e kérdésre nézve a múlt? Az után kell csak körültekintenünk : mit mond az élőnyelv?

226. l. *Bir.* nem tartja helytelennek : arczképez (arcz-kép), körvonaloz (kör-vonal), igeragoz (ige-rag), hangsúlyoz (hangsúly), kárpótol (kár-pót), stb., mert vannak : hajporoz, rózsavivez stb., sőt Erdélyben : nádmévez (czukroz). Más egészen (s az ilyek ellen *Bir.*-nak nincs kifogása), ha az összetett szónak utófele gyökige, mint : *távér*, vagy homályos származék, mint : *képvisel*.

227. l. *rossz serfogyasztó vendégek* oly vendégek, kik rosszul fogyasztják a sert; *rossz sert fogyasztó vendégek* oly vendégek, kik *rossz* sert fogyasztanak; mert, ha Sz. magyarázata állna (*rossz vendégek*, kik sert szoktak inni), e szórendet föltetelezné : „serfogyasztó rossz vendégek.“

Bir.-nak a címzett értekezés olvasása közben felmerült lényeges észrevételei az eddig mondottakban határozódnak; melyeket azonban nem kíván olyanokul tekintetni, hogy miattok a különben ügyesen végrehajtott dolgozat egyszerűen félretételessék; sőt a benne foglalt figyelemébresztő eszmék, kerekded kivétel, tiszta s könnyű folyású nyelv, mind igen ajánlják, hogy az az Akadémia nyelvostályának szakközlönyében („Nyelvtudományi Közlemények“), méltó helyét elfoglalja. I génybe veszi-e Sz. ezen észrevételeket, nem tartozik *Bir.*-hoz, miután a dolgozat sorsára ható feltételezéssel erkölcsi nyomást gyakorolni esze-ágában sincs *Bir.*-nak. Mint szándékot annyit itt kifejezni nem tartózkodik, hogy azon esetre, ha Sz. kézirata jelenalakjában bocsáttatik közre, alkalmat nyújt *Bir.*-nak a kérdéses tárgyra irányuló nézeteit ugyanazon közlöny néhány lapján bővebben kifejteni.

Vác, febr. 6-dikán 1864.

VASS JÓZSEF,